

УДК 336:368.914

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

К. Васьківська, д. е. н.

Львівська державна фінансова академія

О. Данилюк, к. е. н.

Управління Пенсійного фонду України в м. Кам'яниці-Подільському та Кам'янець-Подільському районі

Постановка проблеми. Низький рівень пенсій переважної більшості непрацездатних, недотримання принципів соціальної справедливості, соціального страхування, постійний дефіцит коштів Пенсійного фонду свідчать про неефективність системи пенсійного забезпечення в нашій державі. Прогнозовані негативні демографічні тенденції вимагають як диверсифікації джерел забезпечення відповідного добробуту непрацездатних громадян у напрямі розвитку накопичувальних складових, так і вдосконалення солідарної системи пенсійного забезпечення. Водночас залишаються недостатньо дослідженими питання щодо визначення теоретичної сутності пенсійного забезпечення, класифікації сучасних пенсійних систем, відповідності пенсійної системи України сучасним економічним і демографічним тенденціям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній літературі значна увага приділена розгляду стану і напрямів удосконалення пенсійної системи в умовах поглиблення демографічної кризи. Теоретичні і практичні проблеми реформування пенсійного забезпечення в Україні знайшли своє відображення у працях А. Авчухової, П. Буряка, І. Гнибіденка, І. Гринчишин, К. Васьківської, В. Даценко, Т. Іващенко, О. Ковалюк, В. Куценко, Е. Лібанової, Х. Махмудової, О. Пищуліної, Д. Полозенка, Л. Ткаченко, І. Ткачук, А. Федоренка, А. Якиміва, В. Яценка та інших дослідників. Аналізом пенсійних систем, вивченням їх відповідності сучасним економічним і демографічним тенденціям займаються зарубіжні вчені М. Гура, Е. Гурвич, Л. Дегтярь, М. Дорфман, В. Роїк, А. Соловйов, Р. Хінц, Р. Хольцман та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є удосконалення теоретичних положень щодо змісту і структури пенсійного забезпечення в Україні. Для досягнення цієї мети були поставлені такі завдання: здійснити теоретичне обґрунтування сутності пенсійного забезпечення; систематизувати підходи до класифікації пенсійних систем і пенсій; узагальнити місце пенсійного забезпечення в системі соціального захисту в контексті сучасних світових тенденцій; провести оцінку стану пенсійної системи України.

Виклад основного матеріалу. Теоретична сутність пенсійного забезпечення розглядається у чотирьох аспектах: соціальному, економічному, фінансовому і правовому. Соціальна сутність пенсійного забезпечення полягає у створенні всеохоплюючої та універсальної системи захисту непрацездатної частини

населення від соціальних ризиків (невизначеної тривалості життя, інвалідності, втрати годувальника). При цьому ефективна система пенсійного забезпечення повинна не лише захищати від бідності, а й забезпечувати гідний рівень життя пенсіонерам після завершення трудової діяльності, у разі настання інвалідності, втрати годувальника. За економічним змістом пенсійне забезпечення є частиною національного доходу, яка використовується на споживання з метою утримання непрацездатних осіб у разі настання перелічених страхових випадків.

Пенсійне забезпечення можна охарактеризувати як систему суспільних відносин, що існують для створення достатніх умов життя осіб після настання пенсійного віку, інвалідності, втрати годувальника за рахунок коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, накопичувальної (обов'язкової і добровільної) системи, бюджетної підтримки, неформальної фінансової і нефінансової підтримки людей похилого віку за рахунок родини або громадських організацій. Оскільки пенсійне забезпечення може здійснюватися і за рахунок неформальних джерел у межах родини або громади, то його не слід ототожнювати з пенсійною системою.

Реалізація цілей пенсійного забезпечення в окремих державах здійснюється в пенсійній системі, під якою розуміють комплекс інститутів, відносин і механізмів, за допомогою яких формуються фінансові ресурси та розподіляються серед непрацездатного населення у разі настання соціальних ризиків. Визначення пенсійної системи як сукупності інститутів вимагає їх структуризації з погляду функціонального призначення. Тому необхідно визначити, по-перше, складові частини (рівні), через які здійснюється пенсійне забезпечення; по-друге, установи, що здійснюють управління цими рівнями; по-третє, структуру і джерела фінансування пенсійних виплат.

Для виконання поставлених завдань пенсія наділена ознаками, до яких можна віднести: періодичність (регулярність, як правило, щомісячність) або разовість виплати; індивідуалізований характер нарахування; грошовий вираз виплати; одержувачів пенсії; джерела виплати та умови їх формування; страхові випадки, за настання яких проводиться виплата; умови та порядок виплати. Узагальнюючи аналіз усіх ознак, під пенсією слід розуміти передбачені законодавством грошові виплати разового або щомісячного характеру за рахунок страхових внесків громадян і підприємств, доходу від інвестування пенсійних нагромаджень, а також державного бюджету у зв'язку з настанням страхових випадків – пенсійного віку, інвалідності або втрати працездатності. Для з'ясування механізмів функціонування різних пенсійних систем виділимо їх характерні ознаки, до яких віднесемо насамперед спосіб фінансування. Багаторічний досвід функціонування пенсійних систем зарубіжних країн дає змогу виділити основні критерії їх класифікації (табл. 1), до яких можна віднести: тип (спосіб) фінансування, форму власності, спосіб визначення виплат, обов'язковість участі працівників, рівень охоплення населення пенсійним забезпеченням [1, с. 126-130]. У процесі дослідження встановлено, що основними критеріями класифікації пенсій є: джерела фінансування; спосіб призначення; економічне значення; форма виплати; тривалість отримання; спосіб виплати; спосіб розрахунку; тип соціальних

ризиків, що покриваються.

Таблиця 1

Класифікація пенсійних систем*

Критерій класифікації	Вид пенсійних систем
Метод фінансування	Розподільні Накопичувальні
Форма управління	Державні Приватні Змішані
Форма власності на активи	Власник – держава Власник – пенсійний провайдер Власник – приватні особи
Спосіб визначення виплат	Системи зі встановленими виплатами Системи зі встановленими внесками Системи з умовно встановленими внесками Бальні системи
Форма організації	Обов'язкові Квазіобов'язкові Добровільні
Рівень охоплення населення обов'язковим пенсійним забезпеченням	Системи, що охоплюють тільки працюючих за наймом Системи, що охоплюють, крім найманих працівників, окремі категорії самозайнятих робітників Системи, що поширюються на все зайняте населення
Джерела фінансування і принципи нарахування пенсій	Страхові Цільові
Спосіб індексації пенсій	На основі динаміки споживчих цін На основі динаміки заробітної плати Змішана методологія
Кількість рівнів	Однорівневі Багаторівневі
Спосіб визначення цільових пенсій	Розмір пенсій залежить лише від рівня пенсії, яку пенсіонер отримує Розмір пенсій залежить від ширшого спектра доходів пенсіонера Розмір пенсії залежить як від доходів, так і від майна, яким володіє пенсіонер

*Власне опрацювання.

Пенсійне забезпечення є дієвим інструментом, організація якого уможливує досягнення цілей соціальної політики. Пенсійне забезпечення виступає як базова і важлива гарантія стабільного розвитку суспільства, оскільки охоплює одночасно інтереси як працездатного, так і непрацездатного населення.

З метою проведення аналізу стану системи пенсійного забезпечення України виділено основні етапи її формування, які визначали ключові параметри й тенденції. Виходячи з цього виокремлено три періоди розвитку національної пенсійної системи: перший етап – до 2003 року – перехід від бюджетної системи пенсійного забезпечення до змішаної, заснованої на поєднанні страхових принципів

і бюджетного фінансування; другий етап – 01.01.2004 р. – 01.10.2011 р. – створення багаторівневої (дворівневої) пенсійної системи; третій етап – після 01.10.2011 р. – реформа першого рівня (поступове підвищення пенсійного віку, тривалості страхового стажу, обмеження максимальних пенсій, зміна умов нарахування спеціальних пенсій).

На теперішній час із двох функціонуючих в Україні рівнів пенсійного забезпечення абсолютна більшість пенсійних виплат здійснюється за першим рівнем. Серед усіх категорій пенсіонерів найбільшу частку займають пенсіонери – одержувачі пенсій за віком. За 2003–2012 рр. їх кількість зросла на 3,1%. Найбільший приріст спостерігаємо за одержувачами пенсій за вислугу років – в 3,7 рази. Натомість частки пенсіонерів-інвалідів і пенсіонерів за втрати годувальника зменшилися відповідно на 3,0% і 0,9%. Проведений аналіз динаміки показників пенсійного забезпечення в Україні свідчить, з одного боку, про стійку тенденцію до їх зростання, а з іншого – про нерівномірність темпів росту за роками.

Доцільно підкреслити велику різницю між фактичними рівнями мінімальних і максимальних пенсійних виплат, що ставить під сумнів реальність визначення середньої пенсії за методом «середньої арифметичної». Запропоновано використовувати для визначення рівнів пенсій, коефіцієнтів їх заміщення метод середньої медіанної.

Суттєвим недоліком чинної державної пенсійної системи в Україні є її недосконалість і суперечливість щодо дотримання страхових принципів у нарахуванні пенсій. Коефіцієнт заробітку, який використовують для розрахунку пенсій, також недостатньо впливає на диференціацію останніх. Через використання показника середньої заробітної плати в розрахунку пенсій втрачається зв'язок між сумою сплачених внесків і розміром пенсійної виплати. Через відсутність обґрунтованого механізму призначення пенсій з врахуванням реального трудового внеску пенсіонерів для абсолютної більшості з них належного рівня диференціації пенсій не досягнуто.

Системне порушення принципу економічної залежності видатків споживання від отриманих доходів і ВВП в умовах депопуляції та старіння населення спричинило зростання частки видатків на державне пенсійне забезпечення у ВВП. Значення коефіцієнта кореляції 0,7533 вказує на чітку тенденцію до збільшення вартості пенсійної системи для суспільства.

У структурі надходжень до Пенсійного фонду України власні надходження у 2011 р. становили 70,4%. Із державного бюджету на фінансування пенсійних програм надійшло 29,5%. Причому майже третину бюджетного фінансування спрямовували на покриття дефіциту Пенсійного фонду.

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що через зазначене скорочення бази пенсійних внесків, а також через наявність заборгованості з виплати заробітної плати зменшується показник збираності внесків.

Ми розрахували коефіцієнт збираності пенсійних внесків, виходячи з офіційної заробітної плати і середньої ставки внесків (табл. 2). Значення цього показника має тенденцію до зниження, а це свідчить про неефективність діючої пенсійної системи України щодо збору пенсійних внесків. Причому неефективність

збору зростає паралельно зі збільшенням середньої ставки внесків. Тому в рамках подальшого реформування системи пенсійного забезпечення в Україні доцільно розглянути можливість зниження ставок.

До причин низької ефективності збору пенсійних внесків віднесено застосування особливого режиму їх нарахування суб'єктами підприємницької діяльності за спрощеною системою оподаткування. Порівняння суми єдиного соціального внеску, що припадає на одного працівника і на одного платника – суб'єкта підприємницької діяльності за спрощеною системою оподаткування, показує різницю між ними в 4,5 раза. Тому для комплексної характеристики стану пенсійної системи України слід використати інтегральний показник (*IKE*), який розраховується як середнє значення коефіцієнтів: збираності внесків (*Кзв*), фінансової збалансованості (*Кфз*), ефективності ставки заміщення (*Кесз*), соціальної справедливості (*Ксс*), захисту від інфляції (*Кзі*).

Таблиця 2

Розрахунок коефіцієнта збираності пенсійних внесків у 2006–2011 роках*

Показник	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Фонд оплати праці, млрд грн	205,1	279,0	366,4	376,1	459,2	521,1
Середня ставка внесків, %	32,5	33,5	34,3	34,5	34,5	34,7
Розрахункова сума пенсійних внесків, млрд грн	66,7	93,5	125,7	129,8	158,4	180,8
Власні надходження до ПФУ, млрд грн	54,3	75,5	102,0	99,8	119,3	139,1
Частка надходжень від сплати внесків, %	95,0	95,0	95,0	95,0	95,0	95,0
Сума надходжень до ПФУ від сплати внесків, млрд грн	51,6	71,7	96,9	94,8	113,3	131,8
Коефіцієнт збираності внесків	0,774	0,767	0,771	0,730	0,715	0,729

*Розраховано на основі джерел [2].

Динаміка показників ефективності пенсійної системи в Україні показана на рисунку.

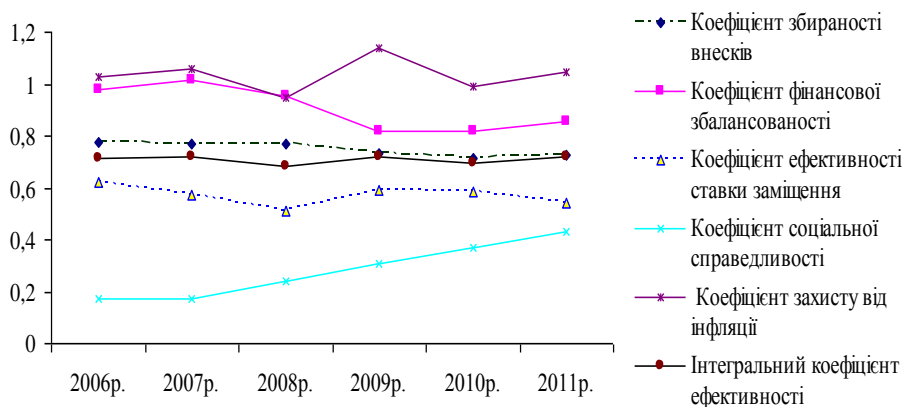

Рис. Коефіцієнти ефективності пенсійної системи України, 2006–2011 рр. *
*Власні розрахунки.

З-поміж усіх показників дуже низьким значенням виділяється коефіцієнт соціальної справедливості, але починаючи з 2007 року воно стрімко зростає, що свідчить про поступове зменшення розриву між мінімальною і максимальною пенсією. Зміна коефіцієнта захисту від інфляції свідчить, що в окремі періоди (2008, 2010 рр.) темпи росту мінімальної пенсії відставали від інфляції.

Для підвищення ефективності пенсійної системи потребують вдосконалення механізми збору внесків, співвідношення максимального і мінімального розміру виплат, збалансованість прибуткової і видаткової частин бюджету Пенсійного фонду. Однак багато проблем пенсійного забезпечення лежать поза її сферою. Передусім це низькі офіційні заробітні плати, що використовуються як база для нарахування і сплати внесків, рівень безробіття, високий рівень тіньового сектора економіки.

Висновки. Незважаючи на окремі позитивні тенденції в розвитку недержавного пенсійного забезпечення, ця підсистема не відіграє ще достатньої ролі в пенсійному захисті громадян України. Низький рівень розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні можна пояснити трьома групами чинників: низькою фінансовою спроможністю переважної частини населення; недостатньою обізнаністю громадян із принципами і результатами роботи НПФ та фінансової системи, недовірою до цих інститутів; недостатньою розвиненістю фінансового ринку, обмеженістю вибору надійних фінансових інструментів, захищених від інфляції. Усунувши ці причини, а також вживши низку заходів нормативно-правового та організаційного характеру, можна суттєво стимулювати подальший розвиток ринку недержавного пенсійного забезпечення населення України.

Бібліографічний список

1. Васьківська К. Світовий досвід зміцнення фінансової стійкості солідарного рівня пенсійної системи / К. В. Васьківська, О. І. Данилюк // Економічні науки : облік і фінанси : зб. наук. пр. / Луцький національний технічний університет. – Луцьк, 2011. – Вип. 8 (29), ч. 2. – С. 126–130.
2. Статистичний щорічник України за 2011 рік. – К. : Август-трейд, 2012. – 243–247 с.

Васьківська К., Данилюк О. Теоретичні основи функціонування системи пенсійного забезпечення в Україні

Систематизовано та поглиблено теоретичні і методичні положення системи пенсійного забезпечення населення. Удосконалено визначення теоретичної сутності пенсійного забезпечення як багатоаспектної системи суспільних відносин, терміна «пенсія» з врахуванням його характерних ознак та класифікацію пенсійних систем із врахуванням світового досвіду їх функціонування. Проведено аналіз пенсійного забезпечення населення, стану державного та недержавного пенсійного забезпечення та умов функціонування фінансового ринку.

Ключові слова: система пенсійного забезпечення, реформування, пенсія, три рівні пенсійної системи, ефективність пенсійної системи.

Vaskivska K., Danyliuk O. Theoretical bases functioning retirement plan system in Ukraine

Theoretical and methodological aspects of system of population retirement plan were systematized and improved in the thesis. Definition of theoretical essence of retirement plan as multiaspects system of social relations was improved. The definition of term “pension” taking into account its characteristic features and classification of retirement systems taking into account world experience of their functioning were also improved. Population retirement plan, state of nationalized and not nationalized retirement plan and conditions of financial market functioning were analyzed.

Key words: system of retirement plan, reforming, pension, three levels of pension system, pension system effectiveness.

Васькивская Е., Данилюк А. Теоретические основы функционирования системы пенсионного обеспечения в Украине

Систематизированы и углублены теоретические и методические положения системы пенсионного обеспечения населения. Усовершенствованы определения теоретической сущности пенсионного обеспечения как многоаспектной системы общественных отношений, термина «пенсия» с учетом его характерных признаков и классификации пенсионных систем с учетом мирового опыта их функционирования. Проведен анализ пенсионного обеспечения населения, состояния государственного и негосударственного пенсионного обеспечения и условий функционирования рынка.

Ключевые слова: система пенсионного обеспечения, реформирование, пенсия, три уровня пенсионной системы, эффективность пенсионной системы.